Elfnovemberlezing: De onrechtvaardige vrede

door Alicja Gescinka

(muzikaal intermezzo: Elias Bachoura)

Hoe lang nog?

'De lering die de mensheid uit de geschiedenis trekt, bestaat in hoofdzaak – zo niet uitsluitend – hierin dat massamoordenaars door hun voorgangers geïnspireerd worden.[1]' Het zijn de somber stemmende woorden van Karel van het Reve. De broer van Gerard Reve was zelf een begenadigd intellectueel, een uitmuntend schrijver en ook een groot Ruslandkenner. Hij geloofde blijkbaar niet in intellectuele en morele vooruitgang. De zwarte bladzijden uit de geschiedenis zijn gedoemd om zich te herhalen. We leren niet uit de fouten van het verleden.

Het is moeilijk om van het Reve helemaal ongelijk te geven. Het verhaal van de mensheid lijkt soms een plaat die steeds weer op dezelfde foute momenten blijft haperen. Wanneer we naar de geschiedenis kijken of naar het actuele nieuws: het is steevast een verhaal van oorlog, conflict, geweld, en de wonden waarmee we verder moeten richting een volgende oorlog, een volgend conflict, volgend geweld. Toch geloof ik dat het niet helemaal vergeefs is om terug te blikken op vroeger. Ik geloof dat we wel degelijk zinvolle lessen uit het verleden kunnen trekken om het heden beter te maken; al lijkt de mensheid wel hardleers. Vandaag wil ik, op de datum die het einde van de Eerste Wereldoorlog markeert, kijken naar wat die oorlog ons kan vertellen over de oorlogen die onze huidige wereld teisteren; in het bijzonder de oorlog in Oekraïne.

Merkwaardig genoeg lijken we dat niet altijd even goed te beseffen, maar de oorlog in Oekraïne is een Europese oorlog, het is onze oorlog, onze nieuwe 'grote Oorlog'. Wat kan de Groote Oorlog van vroeger ons vertellen over de grote oorlog van nu? En ook: wat kunnen we leren over datgene wat vaak als het tegendeel van oorlog gezien wordt: vrede. Het verlangen naar vrede leeft uiteraard het sterkst op wanneer oorlog woedt. 'Hoe lang nog tot er vrede komt?', is dan ook een vraag die we vandaag vaak horen, en waarschijnlijk zelf ook stellen.

1 van het Reve, 1989, p. 41.

Hoe lang nog tot er vrede komt? Het is binnenkort vier jaar geleden dat Rusland zijn grootschalige aanval op Oekraïne begon. 4 jaar. Dat is 48 maanden. Dat is 208 weken. Dat is 1460 dagen. Dat is zowat de duur van de Eerste Wereldoorlog. 4 jaar, 48 maanden, 208 weken, 1460 dagen; dat is heel veel tijd voor ons, aan de zijlijn, om ons een luxe eigen te maken die we ons niet kunnen veroorloven: oorlogsmoeheid. Iedere dag nog wordt Oekraïne bestookt met raketten en drones. Iedere dag nog riskeren duizenden soldaten hun levens aan frontlinies die nauwelijks nog bewegen. Iedere dag nog moeten burgers in kelders en metro's schuilen. Iedere dag nog ontwaakt Oekraïne als gewonde natie en iedere dag nog gaat Oekraïne slapen met nieuwe wonden. Het is een kwaad waaraan we, vanuit het comfort van afstand, gewend zijn geraakt. Wat vroeger voorpaginanieuws zou zijn geweest, is nu nog slechts een kort bericht waard. De berichtgeving over de oorlogsverwikkelingen zijn nog slechts een schim van de ontzetting, betrokkenheid en solidariteit waarmee het begin van de invasie ons vulde. De maatschappelijke desinteresse vertaalt zich ook in politieke onwil. Ook al voert Rusland zijn hybride oorlogsvoering tegen ons op, ook al bedreigt en ondermijnt het heel openlijk de EU; de Europese politieke steun voor Oekraïne kalft af. In talloze EU-landen hebben politici die de militaire hulp aan Oekraïne willen stopzetten of terugschroeven verkiezingen gewonnen.

Europa is uiteraard lang niet het enige continent dat oorlog kent. In het Midden-Oosten heeft de barbaarse aanval van Hamas op 7 oktober 2023 de wraakduivel in Benjamin Netanyahu doen ontwaken. Israël heeft met een nietsontziende vernietigingskracht Hamas proberen klein te krijgen. Het lijkt slechts een kwestie van semantiek of men spreekt van 'collateral damage', 'etnische zuivering', 'oorlogsmisdaden' of 'genocide'. Het woord verandert weinig aan de realiteit dat er in twee jaar tijd tienduizenden burgerslachtoffers vielen. Volgens sommige schattingen moeten we zelfs eerder van honderdduizend en meer spreken. Hoe het ook zij: achter elk cijfer, achter elk nummer schuilt een mens wiens leven gestolen werd door de beslissingen van enkelen, en de medeplichtigheid van velen.

De oorlogen in Oekraïne en Gaza zijn de meest gemediatiseerde militaire conflicten van het moment, maar dat mag ons niet blind maken voor het feit dat er nog vele andere brandhaarden in de wereld zijn. Alleen al in Afrika worden er op dit moment meer dan vijfendertig gewapende conflicten en oorlogen uitgevochten: Burkina Faso, Congo, Zuid-Soedan, Somalië, de Centraal-Afrikaanse Republiek, en ga zo maar door. In Azië laait gewapend geweld op in Pakistan, Afghanistan, Myanmar en achttien andere landen. In Colombia, Mexico, Peru en andere Latijns-Amerikaanse landen neemt de omvang van bendegeweld zulke proporties aan dat er van binnenlandse oorlog gesproken wordt. En dan hebben we Syrië nog niet vermeld; het land dat al meer dan tien jaar door oorlog verscheurd wordt.

Hoe lang nog tot er vrede komt? Het mag duidelijk zijn dat vrede op aarde niet meer is dan een jaarlijks terugkerende kerstwens. En het mag duidelijk zijn dat de wens nog lang niet – waarschijnlijk nooit zelfs – in vervulling zal gaan. Zowel de geschiedenis als het heden staven de stelling: zolang er mensen leven zal er oorlog woeden. Dat betekent uiteraard niet dat het streven naar vrede, en bij uitbreiding wereldvrede, niet waardevol zou zijn. Maar om een ideaal te kunnen nastreven, is het uiteraard noodzakelijk dat men er een goed begrip van heeft. Je kunt niet naar het goede streven als je niet min of meer een klare kijk hebt op wat dat goede is. Je kunt geen muzikaal meesterwerk componeren als je niet min of meer een idee hebt van wat schoonheid is. Je kunt geen vrede realiseren als je niet begrijpt wat vrede is.

Onrechtvaardige vrede

Wat is vrede? Het kan leerzaam zijn om enkele woordenboeken als startpunt te nemen. De Oxford English Dictionary definieert ‘peace’ als een vorm van vrijheid: vrede is het ‘vrij zijn van maatschappelijke onrust en chaos’. Of positief geformuleerd: vrede is ‘openbare orde en veiligheid’. De Larousse definieert ‘paix’ als een ‘toestand van landen en naties die niet met elkaar in oorlog zijn’, of ook: ‘het beëindigen van oorlog’. De DWDS omschrijft ‘Friede’ als ‘een contractueel geregelde situatie tussen staten die co-existentie in rust en veiligheid waarborgt op basis van het internationaal recht’. Het Poolse woordenboek PWN formuleert het als volgt: ‘pokój’ is ‘een verhouding tussen staten die niet met elkaar in oorlog zijn’, of ook: ‘een overeenkomst om gevechten tussen staten in oorlog te beëindigen.’ Uit al deze voorbeelden blijkt een grote consensus: vrede is het tegendeel van oorlog; vrede is het zwijgen van wapens.

Consensus is echter niet synoniem met correctheid. Vrede is immers méér dan enkel de afwezigheid van geweld. Om van vrede tussen mensen of tussen naties te kunnen spreken, volstaat het niet dat zij elkaar niet proberen te vermoorden of klein te krijgen. Leven de VS en Iran op dit moment in vrede met elkaar? Hoewel zij elkaar niet aan het bestoken zijn met raketten en bommen, zijn zij gezworen vijanden. Ze voeren geen oorlog, maar ze kennen geen onderlinge vrede. Om van echte vrede te spreken moet er aan meer voorwaarden voldaan zijn dan de afwezigheid van fysiek geweld. Vrede meet men niet enkel af aan uiterlijk gedrag, maar ook aan innerlijke toestanden en denkbeelden: aan hoe mensen of groepen over elkaar denken, spreken, wat zij voelen. Er kan geen vrede, of zeker geen duurzame vrede zijn, tussen twee mensen die geen vrede hebben met elkaar.

Vrede vergt innerlijke harmonie en wederzijdse welwillendheid; en dus ook de afwezigheid van vijandige gevoelens, zoals ressentiment, haat, afgunst, nijd, afkeer, misprijzen tegenover de ander als ander.

Dat vrede meer is dan het tegendeel van oorlog, vinden we trouwens in onze eigen Van Dale terug. Het groot woordenboek van de Nederlandse taal geeft verschillende definities van vrede; en kijkt daarbij verder dan louter het einde of de afwezigheid van wapengekletter. Vrede wordt omschreven als een 'toestand van rust', maar die rust is niet enkel uiterlijk. Het gaat daarbij ook om 'gewetensrust', innerlijke vrede en goede verstandhouding. Dat is een pak meer dan louter elkaar niet proberen dood te schieten.

Waar woordenboeken zich moeten beperken tot slechts een handvol woorden om een definitie van een begrip te geven, kunnen filosofen een overvloed aan woorden gebruiken om de dingen te verklaren. Filosofie probeert een beter begrip van de wereld te krijgen door betere begrippen. Conceptuele analyse is een fundamenteel onderdeel van de filosofische oefening om onze *condition humaine* beter te begrijpen. Aangezien oorlogsvoering en de dreiging van oorlog een integraal onderdeel zijn van ons bestaan, hoeft het niet te verbazen dat er ook een heel rijke, eeuwenlange filosofische traditie bestaat over oorlog en vrede. Je kunt hele boekenrekken vullen met filosofische traktaten, essays en beschouwingen over het onderwerp. Talloos zijn de grote denkers die zich daarbij over het vraagstuk van de 'rechtvaardige oorlog' hebben gebogen. De mens is een gewelddadige soort; daar valt niet aan te ontkomen. Geweld is veelal vreselijk, maar tegelijk kan het ook soms nodig lijken om een erger kwaad te voorkomen. Aan welke criteria moet een oorlog voldoen opdat we hem rechtvaardig zouden kunnen noemen? Filosofen hebben er een veelheid aan ideeën rond gesponnen, maar in grote lijnen komt het antwoord op de vraag steevast neer op twee componenten: het doel en het middel. Er wordt enerzijds gekeken naar *het waarom* van de oorlog en anderzijds naar *het hoe* van de oorlog. *Het waarom*; dat betreft het domein van de *jus ad bellum*: de aanleiding, de motivatie, de redenen waarom men een oorlog voert. *Het hoe*; dat betreft het domein van de *jus in bello*: de manier waarop die oorlog uitgevochten wordt. Je kunt een gerechtvaardigde reden hebben om oorlog te voeren, bijvoorbeeld uit zelfverdediging of om een genocidaire massamoordenaar tegen te houden. Je doel kan rechtvaardig zijn, maar als je vervolgens zelf massamoorden pleegt, kun je niet van een rechtvaardige oorlog spreken. Ook het omgekeerde is uiteraard mogelijk. Om van een rechtvaardige oorlog te spreken moeten doel en middel gelegitimeerd kunnen worden.[2]

2 Een goed overzicht van de verdere invulling die, in de traditie van de rechtvaardige oorlog, aan de jus ad bellum en de *jus in bello* wordt gegeven, vindt men in Carl Ceulemans *Over oorlog en ethiek*.

De eeuwenoude denkgeschiedenis bevat echter een opmerkelijke lacune. Merkwaardig genoeg heeft het tegendeel van de 'rechtvaardige oorlog' bijna geen filosofische interesse gewekt. Ik heb het daarbij niet over de 'onrechtvaardige oorlog'. Het ultieme tegendeel van de 'rechtvaardige oorlog' is niet 'de onrechtvaardige oorlog', maar wel de 'onrechtvaardige vrede'. Het begrip 'onrechtvaardige vrede' kan enigszins vreemd lijken, en misschien zelfs een contradictie. Is vrede, begrepen als de afwezigheid van fysiek geweld, niet altijd een goed en rechtvaardig iets? Is het niet altijd goed dat mensen, volken, landen, naties elkaar niet opzettelijk de dood in proberen te jagen? Het antwoord is, zoals vaak in menselijke aangelegenheden, complex en niet rechtlijning. Wanneer we het hebben over 'onrechtvaardige vrede' betreft dit het al te zeer verwaarloosde domein van de *jus post bellum*: de rechtvaardigheid van de afspraken en bepalingen na de oorlogsverrichtingen, de manier waarop vroegere vijanden zich voortaan tot elkaar verhouden. Als we over een 'rechtvaardige oorlog' nadenken, moeten we niet enkel naar het doel en de middelen van de oorlogsvoering kijken, maar ook naar de gevolgen ervan. En die zijn lang niet altijd rechtvaardig te noemen.

Wanneer we naar de geschiedenis kijken, leren we dat veel vredesverdragen onrechtvaardig zijn geweest, zowel intrinsiek als door hun consequenties. Het prototypische voorbeeld daarvan is het einde van de Eerste Wereldoorlog. De vredesbepalingen na de Eerste Wereldoorlog hebben de weg geplaveid voor de Tweede Wereldoorlog. Er is enige discussie over de mate waarin en de manier waarop dat het geval is geweest, maar er is weinig tot geen discussie over het feit *dat* dit het geval is geweest. Uit de psychologische, sociale, economische, politieke ruïnes van de Eerste Wereldoorlog is de Tweede Wereldoorlog voortgekomen.

Nemen we de Eerste Wereldoorlog en het interbellum als casus, dan kunnen we herkenbare patronen detecteren die ook vandaag de vrede in Europa bedreigen. De geschiedenis waarschuwt ons: in de onrechtvaardige vrede van vandaag zitten de zaadjes waaruit de oorlog van morgen ontkiemt. Willen we begrijpen wat een 'onrechtvaardige vrede' precies betekent en welke gevaren erin besloten liggen, moeten we beter begrijpen wat de componenten zijn van een duurzame, echte vrede. Ik zou daarvan vier elementen naar voren willen schuiven: het gaat om een humanitair, een psychologisch, een cultureel en een politiek criterium waaraan een vredestoestand moet voldoen opdat zij werkelijk een toestand van vrede genoemd kan worden. Onrechtvaardig is een vrede die niet aan die criteria voldoet.

Het humanitaire

Vredesverdragen die geen vrede in zich droegen; dat waren Versailles, Trianon en de drie andere verdragen die in 1919 en 1920 werden gesloten. Zij gaven onmiddellijk aanleiding tot nieuwe gewapende conflicten en oorlogen. De kaart van Europa werd volledig hertekend en in vele verschoven grensgebieden werd er nog tot in de jaren twintig en nog later gevochten om nationale soevereiniteit en territoriale integriteit. Het is een gegeven dat in het Europese historische bewustzijn vaak ontbreekt, maar in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog waren ongeveer tien miljoen Europeanen veroordeeld tot het bestaan van ontheemden, vluchtelingen, staatlozen. Ongeveer zeshonderdduizend Belgen vluchtten tijdens de oorlog naar Frankrijk en Nederland, en zij konden in vele gevallen na het oorlogsgewoel terugkeren. Maar in Centraal- en Oost-Europa was dat voor miljoenen vluchtelingen niet het geval. Zij konden niet terug waar ze vandaan kwamen en ze mochten niet blijven waar ze zich bevonden; miljoenen vluchtelingen die na 1918 nergens terechtkonden. Hoewel de Volkenbond zogenaamde minderhedenakkoorden afkondigde, bleven die in de praktijk een dode letter. Voor die miljoenen mensen was het einde van de oorlog allerminst een begin van vrede. Zij werden in vluchtelingenkampen onheus, onmenselijk, onrechtvaardig behandeld.

Oorlog en geweld brengen steevast een humanitaire catastrofe met zich mee. Mensen slaan op de vlucht, verliezen hun huizen en nog belangrijker: ze verliezen hun thuis. De eerste taak van een rechtvaardige vrede is dan ook zorg dragen voor deze ontheemden: zij moeten opnieuw een thuis krijgen in deze wereld. Een vrede die zich dit niet tot primair doel stelt, is een schijnvrede en het begin van een nieuwe oorlog.

Het is een thematiek waarover ook Hannah Arendt zich uitvoerig gebogen heeft in haar baanbrekende *The Origins of Totalitarianism*. Het boek verscheen midden jaren vijftig. Honderden bladzijden lang buigt Arendt zich over de ideologische, politieke, sociale oorzaken van de opkomst van nazisme en communisme. Voor Arendt was de directe relatie tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog en het begin van de Tweede Wereldoorlog onbetwistbaar. Dat oorzakelijk verband bestond onder andere in de manier waarop Europa haar eigen vluchtelingen aan hun onrechtvaardige lot overliet.

De filosofe toont in haar geschriften een grote bekommernis om minderheden en vluchtelingen. Dat is niet toevallig. Arendt had immers zelf aan den lijve ondervonden wat dat betekende: vluchteling zijn. Nadat ze in de jaren dertig op de vlucht was geslagen voor de nazi's in Duitsland was zij meer dan tien jaar lang zelf een staatloze geweest. Ze wist waarover ze schreef; en niet alleen

vanuit theoretisch oogpunt. We hebben een principiële morele plicht om ons te ontfermen over oorlogsvluchtelingen; niet enkel tijdens, maar ook na een oorlog. Als we aan die morele plicht verzaken, doen we niet enkel hen, maar ook onszelf tekort. Immers: een toestand waarin ontelbare mensen ontheemd zijn, is een sociaal kruitvat dat de openbare orde, veiligheid en vrede bedreigt: zowel in landen intern als tussen landen onderling.

In *The Origins of Totalitarianism* heeft Arendt beschreven hoe kwaadaardig het is wanneer het lot van de staatlozen en oorlogsvluchtelingen niet erkend en niet opgelost wordt. Een cruciaal aspect van de totalitaire ideologie is het demoniseren en dehumaniseren van vluchtelingen en minderheden. Naarmate het aantal mensen dat in een land als ongewenst wordt bestempeld toeneemt, neemt ook de omvang van de politiestaat toe. Zo beland je in een neerwaartse spiraal waarna de staatsoppressie uiteindelijk haar totalitaire vorm aanneemt. In de natiestaten die wankelend uit de Eerste Wereldoorlog kwamen en zich geen raad wisten met de omvang van de vluchtelingenproblematiek, werd steeds duidelijker het hardhandig verwijderen van 'ongewenste subjecten' als oplossing voorgesteld. En om dat te kunnen doen – die eufemistische frase van het 'verwijderen van ongewenste subjecten' in de praktijk brengen – was het niet enkel handig, maar zelfs noodzakelijk om deze 'ongewenste subjecten' van hun menselijkheid te beroven. Wanneer iemand in een ander mens geen mens meer ziet, wordt het makkelijker om zich van hem te ontdoen.

Psychologische en culturele genezing

Het verzaken aan die humanitaire opdracht na de Eerste Wereldoorlog was niet alleen een intrinsiek moreel falen. Ook in zijn gevolgen is het desastreus gebleken. Het heeft tot een toename van de spanningen tussen verschillende volken, etnische groeperingen en naties geleid, waardoor er onderling steeds minder verstandhouding en steeds meer haat ontstond. En waar haat regeert, kan geen vrede heersen.

De jaren twintig waren een tijdperk van ressentiment, zo beschrijft Arendt het. De vernedering en de herstelbetaling waartoe Duitsland gedwongen werd, wakkerden alleen maar haat en afkeer aan. De jaren twintig worden in het Engels ook de 'gay twenties' genoemd; de vrolijke jaren twintig. Het dankt die naam aan ontwikkelingen die zich in hoofdzaak in de VS afspeelden: economische groei, opwindende culturele vernieuwingen, zoals de opkomst van de cinema en de geluidsfilm en de jazzmuziek.

Maar in Europa waren de jaren twintig een tijdperk van economische, politieke, sociale malaise en onstabiliteit. En dat wakkerde het vijanddenken alleen maar aan. Het was een tijdperk van 'een doordringende haat van alles en iedereen, zonder focus', waarbij 'allen tegen alle anderen waren.'[3] De solidariteit tussen verschillende nationaliteiten, verschillende volken en verschillende mensen zat op een absoluut dieptepunt, en op zo'n dieptepunt kun je geen vrede bouwen. In de diepte van sociaaleconomische malaise broedt steeds nieuw conflict.

Na de Eerste Wereldoorlog zijn het ressentiment, de haat, de angst en de afkeer van de ander drijvende psychologische krachten achter de opkomst van het totalitarisme gebleken. Wanneer het einde van het wapengekletter niet gepaard gaat met het begin van een psychologische transformatie, is vrede ver weg. Wanneer twee landen of twee mensen vrede met elkaar willen, moeten zij de psychologische bronnen van vijandschap in zichzelf overwinnen.

Wat in psychologisch opzicht antipathie is, vertaalt zich in cultureel opzicht in nationalisme. Nationalisme mag men niet verwarren met patriottisme, vaderlandsliefde of met nationale soevereiniteit. Nationalisme is een ideologie die uitgaat van de eigen vermeende suprematie en zich afzet tegen andere culturen. Om dat te begrijpen, kunnen we te rade gaan bij de Britse conservatieve filosoof Roger Scruton. Scruton zelf was een vurig verdediger van volkssoevereiniteit en de idee van de natiestaat, maar tegelijk was hij een criticus van het nationalisme. De gezonde basis voor volkssoevereiniteit is patriottisme, maar nationalisme is een pervertering van patriottisme:

> *Achterdocht ten aanzien van het patriottische motief ontstaat deels uit de verwarring van patriottisme met nationalisme. Dat laatste is geen vorm van loyaliteit, maar een ideologie en een oproep om in haar naam de wapens op te nemen. Vaak is nationalisme een gevolg van de instorting van een groot rijk, waarbij mensen die vroeger door een verre metropolitische macht geregeerd werden op zoek gaan naar een meer lokale vorm van legitiem bestuur; een vorm die zal corresponderen met de gebruiken, de taal en de geschiedenis die hen bindt. Bijna onherroepelijk echter impliceert dit een daad van zelfbevestiging; ofwel tegen het instortende rijk of tegen rivaliserende nationaliteiten die ook aan zo'n project van 'zelfdeterminatie' begonnen zijn. De geschiedenis van dit project in onze tijd is niet vrolijk.*[4]

3 Arendt, 2017, p. 350.
4 Scruton, 2001, p. 26.

Wanneer Scruton het nog zacht uitdrukt en schrijft dat de geschiedenis van het nationalisme niet bijzonder vrolijk is, heeft hij daarbij uiteraard de Eerste én de Tweede Wereldoorlog in gedachten. Beide oorlogen zijn aangedreven door nationalisme van de ergste soort; een cultuur en ideologie die aangedreven worden door de psychologie van het vijanddenken.

Politieke verandering

Opdat landen na het einde van een oorlog werkelijk in vrede kunnen voortgaan met elkaar, is het noodzakelijk dat de psychologische en culturele bronnen van verdeeldheid overwonnen worden. En dat moet zich uiteraard ook vertalen op het politieke toneel. Niet enkel in een samenleving, maar ook bij de politieke leiders van die samenleving moet het roer omgegooid worden.

Eerder zei ik dat het domein van de *jus post bellum* bijna geheel verwaarloosd is door filosofen. In de beperkte literatuur die over het thema bestaat, is een van de hoofdvragen deze: in welke mate is 'regimewissel' een noodzakelijk onderdeel van een rechtvaardige naoorlogse regeling? Kunnen twee, elkaar voorheen bevechtende landen vreedzaam verder met elkaar wanneer de politieke verantwoordelijken van het oorlogsgeweld op post blijven? In de literatuur wordt daarbij het argument naar voren geschoven dat zo'n politieke verandering – een personeels- dan wel regimewissel – enkel nodig is wanneer de politieke leiders van een land zich bezondigd hebben aan genocide.[5]

Dat je geen duurzame, lange vrede kunt opbouwen met een land waarvan de politieke leiders zich bezondigd hebben aan genocide spreekt haast voor zich. Maar die bepaling lijkt mij slechts een minimumvoorwaarde. Immers: het is fout om 'genocide' te zien als de bovenste trap van een piramide van het kwaad. Daarop wijst ook professor internationaal recht Philippe Sands. Genocide is een ander, maar niet noodzakelijk een groter kwaad dan bijvoorbeeld etnische zuivering, misdaden tegen de mensheid, oorlogsmisdaden en andere massamoorden.[6] Ook zulke wandaden vallen onder het internationaal strafrecht, en als rechtvaardigheid een voorwaarde van echte vrede is, volgt daaruit dat ook met politieke leiders die verantwoordelijk zijn voor zulke wandaden geen duurzame vrede bereikt kan worden. Politieke verandering is in vele gevallen noodzakelijk om na een

5 Zie bijvoorbeeld *Jus Post Bellum* van Gary Bass.
6 Een bijzonder leerzaam boek in dit opzicht is *Sands East West Street.*

oorlog werk te maken van echte vrede. Dat gaat over het aansprakelijk kunnen stellen van oorlogsmisdadigers en de hoogste politieke verantwoordelijken, maar net zozeer gaat het over een verandering van het politieke discours. Een politiek discours in oorlogstijd en een politiek discours van vrede; dat zijn twee werelden van verschil. Landen die elkaar vroeger bekampt hebben, moeten een nieuwe manier vinden om met en over elkaar te spreken.

De rol van vergeving

Een van de belangrijkste manieren waarop landen werk kunnen maken van de psychologische, culturele en politieke genezing die een voorwaarde voor duurzame vrede vormen, is vergeving. Vergeving is een cruciale politieke deugd. Wat voor personen geldt, geldt ook voor naties: ze kunnen pas verder wanneer ze elkaar vergeven voor het kwaad dat ze elkaar hebben aangedaan. Daar zijn vele voorbeelden van. Dat Duitsland na de Tweede Wereldoorlog normale, vredevolle relaties met zijn buurlanden kon ontwikkelen was een werk van jaren; een werk van boetedoening en vergeving. Dat proces is vereeuwigd in het iconische beeld van de 'knievalkanselier': Willy Brandt die in 1970 in Warschau op de knieën gaat als teken van berouw om het leed dat nazi-Duitsland Polen heeft aangedaan. Zuid-Afrika heeft de bladzijde van de Apartheid omgedraaid na de verzoeningscommissie onder impuls van vergevingsprediker aartsbisschop Desmond Tutu. Vergeving is een voorwaarde van vrede.

Vergeving is niet hetzelfde als 'vergeven en vergeten'; dat is niet hetzelfde als de spons erover. Vergeven betekent juist heel bewust stilstaan bij het kwaad dat geschied is; het is niet het wegmoffelen van dat kwaad, maar het een plaats kunnen geven. Vergeving is nodig om de bladzijde van het verleden om te kunnen slaan. Zonder vergeving blijven we in hetzelfde hoofdstuk vastzitten. Waar het vergevingsproces ontbreekt, ontbreekt ook de duurzame vrede. En dat zien we vandaag.

Waar Duitsland een decennialang proces doormaakte in het aanschijn van zijn wandaden, heeft Rusland nooit boete moeten doen voor zijn wandaden: niet voor de miljoenen mensen die in goelagkampen zijn gestoken en gestorven, niet voor de genocide van de holodomor (de door Stalin doelbewust gecreëerde hongersnood op het Oekraïense platteland), niet voor de miljoenen slachtoffers van Ruslands dodelijkste exportproduct: het communisme. De gevolgen daarvan zien we inderdaad vandaag, in Oekraïne, waar de geschiedenis zich herhaalt. Niets van wat Poetin vandaag doet, is niet door zijn voorgangers ook gedaan. Haast zou men geloven dat Karel van het Reve toch gelijk had. We leren uit het verleden in hoofdzaak hoe we elkaar moeten uitmoorden.

Voor dictators als Poetin is de twintigste eeuw een handleiding, geen waarschuwing. Hij leest het zwartboek van het communisme als een draaiboek voor zijn eigen repressieve regime. Schuld en boete? Het mag dan wel de titel van een meesterwerk van de Russische literatuur zijn; in de Russische internationale politiek lijken de begrippen niet te bestaan. Rusland heeft geen schuld moeten belijden, geen boete gedaan voor het vroegere leed. Het herhaalt zich, en dat maakt vergeving zo moeilijk, zo niet onmogelijk.

Essentiële voorwaarden voor vergeving zijn immers schuldbesef en boetedoening. Dat benadrukken zowel Hannah Arendt als de Franse filosoof Vladimir Jankélévitch in hun beschouwingen over vergeving. Opvallend weinig filosofen hebben het fenomeen van vergeving centraal geplaatst in hun denken, maar Arendt en zeker Jankélévitch deden dat wel. Zij vinden de notie van het onvergefelijke even belangrijk als die van vergeving zelf. Onvergefelijk waren voor hun de nazimisdadigers die geen berouw om hun daden betuigden. In zijn boek *Le pardon* uit 1967 schuwt Jankélévitch de harde woorden niet: je moet 'varkens en hun zeugen', aldus Jankélévitch, niet vergeven. Dat noemde hij 'laffe toegefelijkheid' en een 'verbroederen met de beulen'.[7] Vergeving is pas mogelijk als de dader tot inzicht en inkeer komt. Echte vergeving is een persoonlijke verhouding tussen mensen; en daarbij is het geheel van de persoon betrokken. Vergeving is een morele en psychologische *tête-à-tête*. Rusland heeft helaas nooit blijk gegeven van die ingesteldheid. En dat berokkent ons vele zorgen voor vandaag.

Zorgen voor vandaag

Een oorlog stoppen is makkelijk; vrede bereiken, dat is pas moeilijk. Dat besef noopt tot pessimistische realiteitszin. We zien hoe moeilijk het is om in Oekraïne of in Gaza een staakt-het-vuren en een echte wapenstilstand te bereiken. Hoeveel moeilijker zal het dan zijn om na het zwijgen van de wapens de vrede echt te laten spreken? Het tweede volgt niet zomaar uit het eerste. Het is niet omdat de wapens zwijgen dat de vrede spreekt. Vrede is een werk van lange adem. En wanneer niet bij iedereen de wil aanwezig is om daarvan werk te maken, zal vrede van korte duur zijn.

Wanneer we de oorlog in Oekraïne en die in Gaza in ogenschouw nemen, lijken de humanitaire, psychologische, politieke en culturele veranderingen die nodig zijn voor vrede niet nabij. Het lijkt een illusie dat Rusland en zijn politieke leiders voor

7 Jankélévitch, 2025, p. 225.

het internationaal strafhof verantwoording zullen moeten afleggen voor hun wandaden. Eveneens lijkt het een illusie dat Netanyahu zich ooit zal moeten verantwoorden of zich zal verontschuldigen voor het leed dat hij honderdduizenden mensen heeft aangedaan. Excuses van Hamas voor 7 oktober hoeven we niet te verwachten. En kopstukken van Hamas kunnen dan wel uitgeschakeld worden; de psychologische bronnen van de wederzijdse afkeer en de haat zijn de voorbije twee jaar in het Midden-Oosten alleen maar groter geworden.

Ook moet ons het lot van de miljoenen vluchtelingen die door het oorlogsgeweld in Oekraïne en het Midden-Oosten zijn ontstaan zorgen baren. Wat moet er gebeuren met de duizenden Oekraïense kinderen die door Rusland gestolen zijn en naar Russische heropvoedingskampen zijn gestuurd? Wat moet er gebeuren met de vroegere en huidige inwoners van de gebieden in het oosten van Oekraïne waar het hardst gevochten is? Wanneer het ontbreekt aan een langetermijnvisie, ontbreekt het aan vredesvisie.

Hetzelfde geldt voor de miljoenen Palestijnen die in vluchtelingenkampen zitten. De voorbije twee jaar is zowat alle aandacht naar de Palestijnen in Gaza gegaan. Uiteraard moet voor hen wier huizen tot ruïnes zijn herleid een oplossing gevonden worden. Maar dat geldt ook voor de miljoenen Palestijnen die sinds 1948 ontheemd zijn geraakt. Tien jaar na de Nakba, schreven een tiental academici en experten een rapport over wat er met de Palestijnse vluchtelingen moest gebeuren. Een van die experten was, niet toevallig, Hannah Arendt. In het rapport staat deze zin; die helaas alleen maar actueler is geworden.

> *Het Palestijnse vluchtelingenprobleem moet eerst opgelost worden, vooraleer er ook maar iets kan veranderen in het psychologische klimaat en er enig vooruitzicht op duurzame, stabiele vrede in dat deel van de wereld kan zijn.*[8]

Vrede in het Midden-Oosten is pas mogelijk wanneer het psychologische klimaat verandert; wanneer haat en ressentiment overwonnen worden: zowel in Israël als bij de Palestijnen. En dat kan alleen door elkaar menswaardig te behandelen en elkaar een menswaardig leven te laten leiden: een leven dat niet mogelijk is in de ontbering van vluchtelingenkampen.

Helaas wijst niets erop dat deze humanitaire opdracht tot primair doel van vredesonderhandeling wordt gemaakt. Bovendien is het Palestijnse vluchtelingenprobleem er alleen maar complexer op geworden. Sinds de Nakba leven miljoenen Palestijnen in ontheemding in vluchtelingenkampen. We hebben ze in die zinkgaten van de geschiedenis gestopt en gehoopt dat ze daarin

8 Lerner, Arendt, et.al., 1958, p. 10.

vanzelf zouden verdwijnen. Maar ettelijke generaties en tachtig jaar later zitten ze daar nog steeds. Verspreid over achtenzestig vluchtelingenkampen leven ongeveer vijf miljoen Palestijnen in ontheemding. Al generatie op generatie zitten zij vast in die kampen; is er geen enkel realistisch perspectief op een oplossing voor hen: geen menswaardig bestaan, geen perspectief op vrede.

Het gevaar van het nationalisme

Het ontbreken van een proces van vergeving, het ontbreken van een humanitair plan voor miljoenen ontheemden, het opleven van haat en ressentiment; het maakt de droom van vrede op aarde vandaag des te meer een illusoire wensdroom. Daarbij komt nog dat we in een tijd leven van oplevend nationalisme. Nationalistische politici hebben wereldwijd de wind in de zeilen. Een nationalistisch spook waart door Europa en de wijde wereld.

We zien dat in de EU, waar nationalistische politici verkiezingsoverwinningen aan elkaar rijgen. We zien het in de VS, waar een president de grootsheid van zijn eigen land probeert te affirmeren met een buitenlands beleid en een handelspolitiek die agressief en vijandig zijn. En het trof mij ook, zeer diep, toen ik onlangs in Sarajevo was. Ik was tien jaar oud toen het beleg van Sarajevo in april 1992 begon. De televisiebeelden zitten voorgoed in mijn geheugen. In de vier jaar durende belegering kwamen ruim tienduizend burgers om. Velen stierven door mortieraanvallen of werden door sluipschutters vanuit de omringende heuvels doodgeschoten. Het is een fractie van de naar schatting honderdduizend mensen die in de Bosnische oorlog het leven lieten.

We zijn ruim dertig jaar later; vijfentwintig jaar ver in een nieuwe eeuw. Maar de eenentwintigste eeuw leert dat er aan de twintigste eeuw geen ontsnappen is. Dezelfde demonen uit het verleden blijven spoken. En het nationalisme is een van die demonen.

De Bosniërs voelen nog steeds de hete adem van Servische nationalisten in hun nek. En bij die andere buur, de Kroaten, is er ook een ongezonde nationalistische revival gaande. De dreiging komt van buitenaf en van binnenuit, want in Bosnië en Herzegovina zelf ondermijnen Servische nationalisten het bestaansrecht van het land. Milorad Dodik, president van de Servische deelstaat van Bosnië en Herzegovina wordt ervan verdacht plannen te smeden om de deelstaat af te scheiden. Ondanks een internationaal arrestatiebevel was Dodik de voorbije maanden in Rusland, Hongarije en Servië voor ontmoetingen met Poetin, Orbán en Vučić. Het kan enigszins ironisch lijken, maar we hebben het de voorbije jaren duidelijk kunnen zien: de meest actieve

globalisten van vandaag zijn nationalisten. Er is een globalisering van rechts nationalisme gaande. Nationalistische machtspolitici zoeken elkaar op en staan schouder aan schouder op het internationale politieke toneel. Ook nu weer kan de minste vonk snel in een wereldbrand omslaan, waarbij verschillende bondgenootschappen talloze andere landen mee het gewapend conflict insleuren, zoals we dat bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog hebben gezien. Nationalisme, en nationalistische bondgenootschappen, bedreigen de wereldvrede.

We moeten de gevaren van het nationalisme als ideologie onder ogen zien en bij naam durven noemen. Om het met de woorden van Rosa Luxemburg te zeggen: nationalisme is een gevaarlijke 'reactionaire utopie[9]'. Luxemburg was een linkse denker met een groot en concreet engagement naar de wereld. Het vuur waarmee ze vocht voor democratie, vrijheid van meningsuiting en de verbetering van het lot van de minderbedeelden was even groot als het vuur waarmee zij vocht tegen nationalisme, oorlog en onrecht. Ze zat bijna de hele Eerste Wereldoorlog achter tralies, omdat zij anti-oorlogsprotesten organiseerde en anti-oorlogspamfletten schreef. In de hete aanloopperiode naar de Eerste Wereldoorlog voorvoelde zij hoe het nationalisme olie op het vuur van internationale spanningen gooide. Luxemburg had heel sterk het gevoel dat de wereld aan het afstevenen was op een cataclysme zonder weerga. Al in een artikel dat in april 1913 in de *Leipziger Volkszeitung* verscheen, voorspelde ze dat een kleine vonk de hele wereld in lichterlaaie zou zetten. Ze voorvoelde dat zo goed, omdat zij er zich ook bewust van was dat een oorlog zelden of nooit zomaar uit de lucht komt vallen. Je moet kijken naar hoe er in een samenleving over anderen gedacht, geschreven, gesproken wordt. Een oorlog begint niet met wapens, maar met woorden. Het moorden begint met woorden. Daarom is de taal de kanarie in de kolenmijn; wanneer het publieke discours verschuift in de richting van systematische haatspraak, is bloedvergieten niet meer veraf. Oorlog is methodische massamoord die een soort geestelijke verdwazing, een morele verstandsverbijstering vergt vooraleer zij kan plaatsvinden. De wreedaardigheid van ons spreken en denken gaat vooraf aan de wreedaardigheid van onze daden:

> *In normale mensen is systematische moord pas mogelijk wanneer er eerst een toestand van bedwelming wordt gecreëerd. Dit is altijd de beproefde methode geweest van hen die oorlog voeren. De beestachtigheid van daden moet gepaard gaan met een gelijkaardige beestachtigheid van gedachten en attitudes; dat laatste moet het eerste voorbereiden en vergezellen.*[10]

9 Luxemburg, 1903, p. 383.
10 Luxemburg, 1916, p. 13.

Het nationalisme en de ontmenselijkende taal die vandaag gesproken wordt, moeten ons in de grootste staat van paraatheid brengen en doen beseffen: vrede is verder weg dan we zouden willen. Israëlische toppolitici die nog steeds in functie zijn, hebben genocidaire haatspraak gehanteerd. De gruwelijke aanval van 7 oktober was enkel mogelijk, nadat de daders in hun slachtoffers geen mensen meer zagen, maar doelwitten. Aan de grootschalige Russische aanval op Oekraïne in februari 2022 gingen jaren van haatdragende retoriek vooraf in Russische staatsmedia. Ook bij andere brandhaarden in de wereld zien we het keer op keer. Vooraleer je mensen op massale schaal van hun leven kunt beroven, moet je hen van hun menselijkheid beroven: in de manier waarop je over hen spreekt en denkt.

Tot de meest indringende passages uit het oeuvre van Rosa Luxemburg behoren haar beschrijvingen van het oorlogsgeweld in haar in gevangenschap geschreven pamflettair essay De crisis van de sociaaldemocratie. Oorlog betekent niet louter materiële destructie of verlies aan mensenlevens. Wat verloren gaat in oorlog is de menselijkheid van de mens zelf; datgene waarmee we ons van dieren onderscheiden, datgene wat met een groot woord 'beschaving' wordt genoemd. De ander wordt tot vijand gemaakt, tot baarlijke duivel, de ander wordt ontmenselijkt:

> *Steden veranderen in puinhopen, landen in woestijnen, dorpen in begraafplaatsen, hele naties in bedelaars. […] Elke diplomaat noemt zijn collega in het land van de vijand een wanhopige crimineel, elke regering kijkt naar de ander als naar de duivelse geest van een volk, dat enkel alle minachting van de wereld waard is. […] Beschaamd, onteerd, druipend in bloed en badend in vuil staat de kapitalistische samenleving. Niet zoals we haar gewoonlijk zien – de rol spelend van handhaver van vrede, van gerechtigheid, van orde, van filosofie, of van ethiek – maar als een brullend beest, als een orgie van anarchie, als een pestilente adem, die de cultuur en de menselijkheid vernielt.*[11]

Het treurlied van de aarde

De menselijkheid zelf wordt vernield door oorlogsvoering. Ieder mens die geeft om onze gedeelde menselijkheid, zou zich daarom persoonlijk betrokken moeten voelen bij iedere oorlog die woedt. Echter is vaak veelal het tegendeel waar. Aan het begin vermeldde ik al dat er op dit moment meer dan honderd oorlogen en gewelddadige conflicten uitgevochten worden op onze

11 Idem, p.4.

planeet. Vaak hebben we er niet eens of nauwelijks weet van. Je kunt niet geven om datgene waarvan je niet eens weet dat er het is. Maar zelfs van de oorlog die het dichtst bij ons gevoerd wordt – de oorlog in Oekraïne – hebben we lang niet altijd het gevoel écht betrokken te zijn. Ik zei het al: op nieuwsberichten die ons twee jaar geleden ontzet zouden hebben, reageren we nu met schouderophalen.

Zelfs wanneer we het niet beseffen is de oorlog in Oekraïne onze oorlog, onze nieuwe, grote, Europese oorlog. Dat ligt niet enkel in het feit dat we militaire steun en andere hulp aan Oekraïne bieden. Dat ligt niet enkel aan het feit dat Rusland een hybride oorlog tegen Europese landen voert. Dat ligt ook aan het feit dat Oekraïne tot het hart van Europa hoort. Oekraïne kan voor ons een ver land lijken aan de periferie van ons continent. Maar zowel historisch als cultureel is Oekraïne intiem verbonden met de hele Europese geschiedenis en cultuur. Talloze grote figuren uit de literatuur, kunst, wetenschap, filosofie hebben hun wortels in die schijnbaar verre uithoek van ons bestaan. Joseph Roth, de Europese schrijver uit het interbellum par excellence, stamt uit Galicië. Emmanuel Lévinas, de geweldige Franse filosoof van het gelaat van de Ander, spendeerde zijn vroege tienerjaren in Charkiv. Martin Buber, die andere grote denker, groeide op in Lemberg, het huidige Lviv. Het lijstje is lang.

Als we niet eens beseffen op hoeveel manieren we met de oorlog in Oekraïne verwikkeld zijn, als we niet beseffen dat de oorlog in Oekraïne onze oorlog is; hoe kun je dan verwachten dat we ons bewogen door en betrokken voelen bij conflicten die nog verder uitgevochten worden? Nochtans belangt elke oorlog ons rechtstreeks aan; niet enkel om onze gedeelde menselijkheid, maar ook om onze gedeelde planeet. Niet enkel de mens en de menselijkheid sneuvelen in oorlogstijd; ook de aarde, de planeet die ons allen draagt, bloedt in elk gewapend conflict. In elke oorlog weerklinkt, voor wie het horen wil, het treurlied van de lijdende aarde.

Zowat elke oorlog is een ecologische catastrofe. De voorbeelden daarvan zijn legio. Ook hier weer is de Eerste Wereldoorlog een referentiepunt. De ecologische impact van die oorlog was groter dan die van vroegere oorlogen. De Eerste Wereldoorlog was immers de eerste oorlog waarin chemische wapens op zo'n grote schaal gebruikt werden. Hetzelfde geldt voor de artillerie; de zware metalen in artilleriegeschut vervuilden bodems op lange termijn. Bij specifieke oorlogsdaden, zoals het vernielen van olieraffinaderijen raakten water en bodem in de wijde omgeving vervuild. Het is een kleine greep uit vele voorvallen die steeds hetzelfde bewijzen: waar oorlog woedt, bloedt de aarde. En nog lang nadat het wapengekletter stopt, blijft een oorlog slachtoffers maken.

Het is trouwens geen toeval dat de term ‘ecocide’ opgang maakte ten tijde van de Vietnamoorlog. Het was de Amerikaanse bioloog Arthur Galston die de term in 1970 lanceerde in verband met studies over de impact op gezondheid en milieu van ‘Agent Orange’, het toxische ontbladeringsmiddel waarvan de VS miljoenen tonnen boven Vietnam dropte.

Ook vandaag zien we dat oorlog synoniem is met vernietiging van milieu. In juni 2023 blies Rusland de Kachovkadam op, waardoor de aardbodem in een straal van vele kilometers vervuild raakte met zware metalen. Een daad van ecocide, volgens Oekraïne en vele waarnemers. Een rapport van het Initiative on Greenhouse Gas Accounting of War bracht aan het licht dat er door de oorlog in Oekraïne 230 miljoen ton CO_2 extra is uitgestoten. 230 miljoen ton CO_2; dat is, ter vergelijking, de jaarlijkse uitstoot van Denemarken, Finland, IJsland, Noorwegen en Zweden… samen.

Een recente studie van verschillende onderzoekers uit het Verenigd Koninkrijk berekende dan weer dat de klimatologische kostprijs van de oorlog in Gaza groter is dan de jaarlijkse CO_2-uitstoot van vele landen. De ecologische voetafdruk na vijftien maanden oorlogsvoering is vergelijkbaar met de jaarlijkse uitstoot van 84 (!) gascentrales. Dat zijn getallen die tot nadenken en tot pessimisme moeten stemmen. De ecologische kost van de wapenwedloop, het produceren van wapens, is op zich al immens; het inzetten van die wapens is ronduit desastreus. We moeten ons meer bewust worden van de ecologische langetermijneffecten van oorlogsvoering. Overal waar oorlog woedt, bloeden de biodiversiteit, de natuur en het klimaat met de mensen mee. Ook dit is een gegeven waar rekening mee moet gehouden worden in de *jus post bellum*. Willen we een rechtvaardige orde na oorlog, moet er rekenschap gegeven worden aan de ecologische schade die veroorzaakt is.

De wereld is in een hernieuwde wapenwedloop beland, en dat is slecht nieuws op korte en lange termijn: voor de mens, en ook voor het milieu. Terwijl politici allerlei huzarenstukjes uitvoeren om de budgetten voor defensie te verveelvoudigen, is er geen geld voor andere hoogdringende problemen. En het grootste probleem van allen lijkt haast helemaal van de politieke agenda getuimeld te zijn en alleen maar verergerd te worden door het oorlogsgewoel: de vernieling van het milieu en de klimaatverandering. Dat zou ons des te meer zorgen moeten baren, omdat we weten dat door de klimaatverandering alleen maar meer conflicten zullen uitbreken doordat de leefbaarheid op onze planeet kleiner zal worden.

Dit besef, het besef van de ecologische kost van oorlogsvoering, brengt noodzakelijkerwijze nog een ander besef met zich mee. Wanneer we weten hoe schadelijk oorlog is voor de planeet die ons draagt, moeten we ook rekenschap nemen van het feit dat

iedere oorlog ook onze oorlog is. Iedere oorlog belangt ons rechtstreeks aan, omdat zij op onze aarde uitgevochten wordt, en omdat onze aarde er mee slachtoffer van is.

Van Martin Luther King is de bekende uitspraak: *Injustice anywhere is a threat to justice everwhere.* Die uitspraak kunnen we uitbreiden: als er ergens oorlog woedt, bedreigt dat overal de vrede. *War anywhere, is a threat to peace everywhere.* Ook vandaag zien we dat op verschillende manieren, en niet enkel in de manier waarop Rusland onze vrede bedreigt. Ik haalde daarjuist een citaat aan van Hannah Arendt en andere academici over de noodzaak om een oplossing te vinden voor de Palestijnse vluchtelingenproblematiek. Die oplossing is noodzakelijk voor vrede in het Midden-Oosten, maar het betreffende citaat gaat nog verder, met name als volgt: 'Het is trouwens niet enkel de vrede van het Midden-Oosten die gevaar loopt. De hele wereld leeft in de schaduw van een mogelijke nucleaire catastrofe.[12]' Vandaag beleven we hoe die waarschuwing nog even actueel en correct is als toen. De oorlog in Gaza veroorzaakt wereldwijde instabiliteit, een verhoogde terreurdreiging, toenemend antisemitisme, en als ultieme dreiging: een mogelijke wereldwijde escalatie doordat verschillende grootmachten zich in verschillende bondgenootschappen bevinden. Wie schouderophalend reageert op oorlog in de wereld, haalt zijn schouders op voor zijn eigen toekomst.

Hoe lang nog?

Hoe lang nog tot er vrede komt in Europa? Het is mijn vrees dat de psychologische, culturele, humanitaire, politieke veranderingen die nodig zijn voor een duurzame vrede geen prioriteit zijn op de agenda's van de wereldleiders. Vrede is werk van lange duur, maar in de politiek is kortetermijndenken veelal de norm. Wanneer we geen werk maken van een rechtvaardige vrede, is het niet de vraag hoe lang het nog duurt tot er vrede komt in Europa. De echte vraag is dan: hoe lang nog tot een nieuwe oorlog uitbreekt?

Ik heb de oorlog in Oekraïne onze nieuwe grote Europese oorlog genoemd. Net als de oude Groote Oorlog woedt die al bijna vier jaar lang. En de parallellen zijn niet weinig en niet erg hoopgevend. De Eerste Wereldoorlog en de vrede die erop volgde tonen

12 Lerner, Arendt, et.al., 1958, pp. 10-11.

aan hoe opkomend nationalisme zowel een drijvende kracht achter de oorlog als een uitloper van die oorlog was. Ze tonen hoe desastreus de psychologie en de politiek van haat, afkeer en ressentiment zijn. Zoals aan het begin van de vorige eeuw is ook vandaag in Europa een nationalistisch reveil gaande dat de vrede ondermijnt. Ook vandaag wordt Europa geteisterd door oorlog, en alle humanitaire en ecologische ellende die daarmee gepaard gaat. En ook vandaag dreigt die oorlog besloten te worden met een vrede die onrechtvaardig is.

Het cliché wil dat men zich in tijden van vrede moet voorbereiden op oorlog. Het tegendeel is evenzeer waar: in tijden van oorlog moet men zich voorbereiden op vrede en moet men heel goed nadenken over welke vrede men beoogt. Helaas ontbreekt het bij de bondgenoten van Oekraïne aan een coherente, unanieme kijk op welke vrede men nastreeft en vooral: welke vrede men absoluut zou moeten vermijden.

We kunnen vandaag terugblikken, maar dat is pas zinvol als we ook vooruitblikken en het verleden als een spiegel aan onszelf voorhouden. Ik geloof dat we uit de fouten van vroegere tijden *kunnen* leren, maar dan moeten we ook *willen* leren. Het verleden zou ons alert moeten maken voor de gevolgen van een onrechtvaardige vrede. Ik heb geen glazen bol, maar hoogstwaarschijnlijk zal Oekraïne gedwongen worden in een onrechtvaardige vrede. Het zal grondgebied verliezen, het zal weinig concessies en garanties krijgen, en vooral: het zal geen excuses van Rusland krijgen. Rusland excuseert zich nooit voor wat het zijn buurlanden aandoet. De wonden van het verleden zijn nooit kunnen helen. Hoe zouden de kwetsuren van het heden dan kunnen genezen?

‘Vergeven is een inspanning die steeds opnieuw geleverd moet worden’[13], schreef de eerder aangehaalde Vladimir Jankélévitch. Vergeving is een blijvende, en vooral, een wederzijdse inspanning. Maar als een van de partijen niet bereid is die inspanning te leveren, is ook voor de andere partij het pad van vergeving afgesloten. En daarin ligt alweer en meteen het begin van een toekomstig conflict. Wanneer de wapens in Oekraïne uiteindelijk neergelegd worden, zal het land helaas nog lang geen vrede kennen. En wij evenmin.

13 Jankélévitch, 2025, p. 7

Literatuur

H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. Londen, Penguin, 2017.

G. Bass, 'Jus Post Bellum', *Philosophy and Public Affairs*. 2004 (32/4), pp. 384-412.

C. Ceulemans, *Over oorlog en ethiek: De traditie van de rechtvaardige oorlog in theorie en praktijk*. Antwerpen / Apeldoorn, Garant, 2011.

V. Jankélévitch, *Vergeving*. Amsterdam, Athenaeum/Polak & Van Gennep, 2025. Vertaald door Ellis Booi.

A. Lerner, H. Arendt, et. al., *The Palestine Refugee Problem: A New Approach and a Plan for a Solution*. New York, Institute for Mediteranian Affairs, 1958.

R. Luxemburg, 'Nacjonalizm a socjaldemokracja rosyjska i polska', *Przeglad socjaldemokratyczny*. 1903 (2:10), pp. 366-383.

R. Luxemburg, *Die Krise der Sozialdemokratie*. Bern, Unionsdruckerei, 1916.

P. Sands, *East West Street: On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity*. New York, Knopf, 2016.

R. Scruton, *The Meaning of Conservatism*. Basingstoke, Palgrave/MacMillan, 2001.

K. van het Reve, 'Het korte leven van Etty', in: *Men zou een pleister op vele wonden willen zijn: reacties op de dagboeken en brieven van Etty Hillesum*. Amsterdam, Balans, 1989, pp. 41-43.

© Vlaams Vredesinstituut, Alicja Gescinka, november 2025